

deosebită și, deoarece într-o lățime limitată, săptămâna de la 10 iunie la 10 iulie, răspândirea este mai întinsă, chiar și în zonele deosebit de secu, precum în județul Vaslui, unde se spune „plămîn” sau „ficat” și nu „plămînă” sau „ficată”. În următoarele săptămâni, după ce se termină săptămâna de la 10 iulie la 10 august, răspândirea se extinde și în zonele deosebit de secu, precum în județele Ialomița și Giurgiu, unde se spune „plămînă” sau „ficată”, și nu „plămîn” sau „ficat”.

SINONIME ALE CUVINTELOR **PLĂMÎN** ȘI **FICAT** ÎN GRAIURILE DIN NORD-ESTUL MOLDOVEI ION NUTĂ

Problemele de bază ale sinonimiei, în ciuda faptului că au fost discutate în numeroase lucrări cu profil semantic, au rămas încă neelucidate, mai ales cele privind aspectele definirii termenului, ale clasificării tipurilor sinonimice și ale răspândirii acestora.

A fost neglijată sau tratată în mod cu totul sporadic sinonimia la nivelul graiurilor populare, cea oferită, în special, de atlasele lingvistice, plecindu-se de la ideea că materialul de aici nu poate să ofere date precise privind diferențierea și distribuția sinonimică, gradele de utilizare și continuitatea relațiilor dintre cuvinte. Părerea, potrivit căreia atlasele mai mult înregistrează decât interpretează un material lingvistic, că pe baza lor nu se poate urmări în mod special sinonimia, și-a găsit numeroși adepti, astfel că s-a renunțat tacit la datele pe care le-ar fi putut furniza aceste surse.

Lucrurile stau însă cu totul altfel, și cei care citesc corect atlasele își pot da seama că indicațiile de acolo, prin care se precizează că un termen este recent [R] sau vechi [V], folosit mai ales de către tineri [T], bătrâni [B] sau femei [F] etc., sunt ajutoare de necontestat în analiza sinonimică. Problema a fost reactualizată în 1983 de către Doina Grecu (vezi *Probleme ale sinonimiei în grai, în Materiale și cercetări dialectale*, II, Cluj-Napoca, 1983, p. 25-33), dar constatăriile făcute cu acest prilej au rămas neobservate.

Luând în considerație unele dintre aceste fapte, lucrarea de față își propune să discute situația actuală a unor termeni sinonimi, într-un grai bine definit, cel din nord-estul Moldovei, cercetat de noi în mai multe imprejurări, pentru prima dată cu ocazia anchetelor pentru *NALR. Moldova și Bucovina*.

Discuțiile se vor rezuma doar la termenii atestați pentru noțiunile de „plămîni” și „ficat” (hărțile nr. 67 și 77 din *NALR. Moldova și Bucovina*, vol. I), iar la baza lor vor sta comentariile și precizările făcute de către vorbitorii zonei respective. Intervențiile noastre sunt de altă natură, și ele nu afectează datele oferite de informatorii, părerile lor despre răspândirea, vechimea și situația actuală a unor termeni sau a unor serii de cuvinte.

Plămîni

Materialul oferit de ALR.I/I, h. 45 (vezi și ALRM I/I, h. 68), atestă în cele 11 localități anchetate în nord-estul Moldovei doar căte un singur termen pentru această noțiune: *plămîn alb* (*plămîii albe*: pet. 394; *plămîtie albe*:

-mīie: pet. 418; *plāmīie albă*; -mīi : pet. 412; *plāmīi albi* : pet. 402; *plāmīile albe* ; -mīie : pet. 424; *plāmīi albe*; -mīie : pet. 420; *plāmīi albe*; -mīie *albă* : pet. 522), *plāmīn* (*plāmīi*; — : pet. 516; *plāmīi*; ~, *plāmīn* : pet. 518; *plāmīi*; ~ pet. 538), *mai alb* (*maiuri albi*: pet. 540). (În ALR II, s. n., vol. IV, h. 1122, Emil Petrovici nota pentru *plāmīni de porc*, *plāmīie albă*; *plāmīile*, în pet. 414, și *plāmīile cele albe*, în pet. 520; vezi și ALRM II, s. n., vol. III, h. 941, *plāmīile albe*, în ambele pet.)

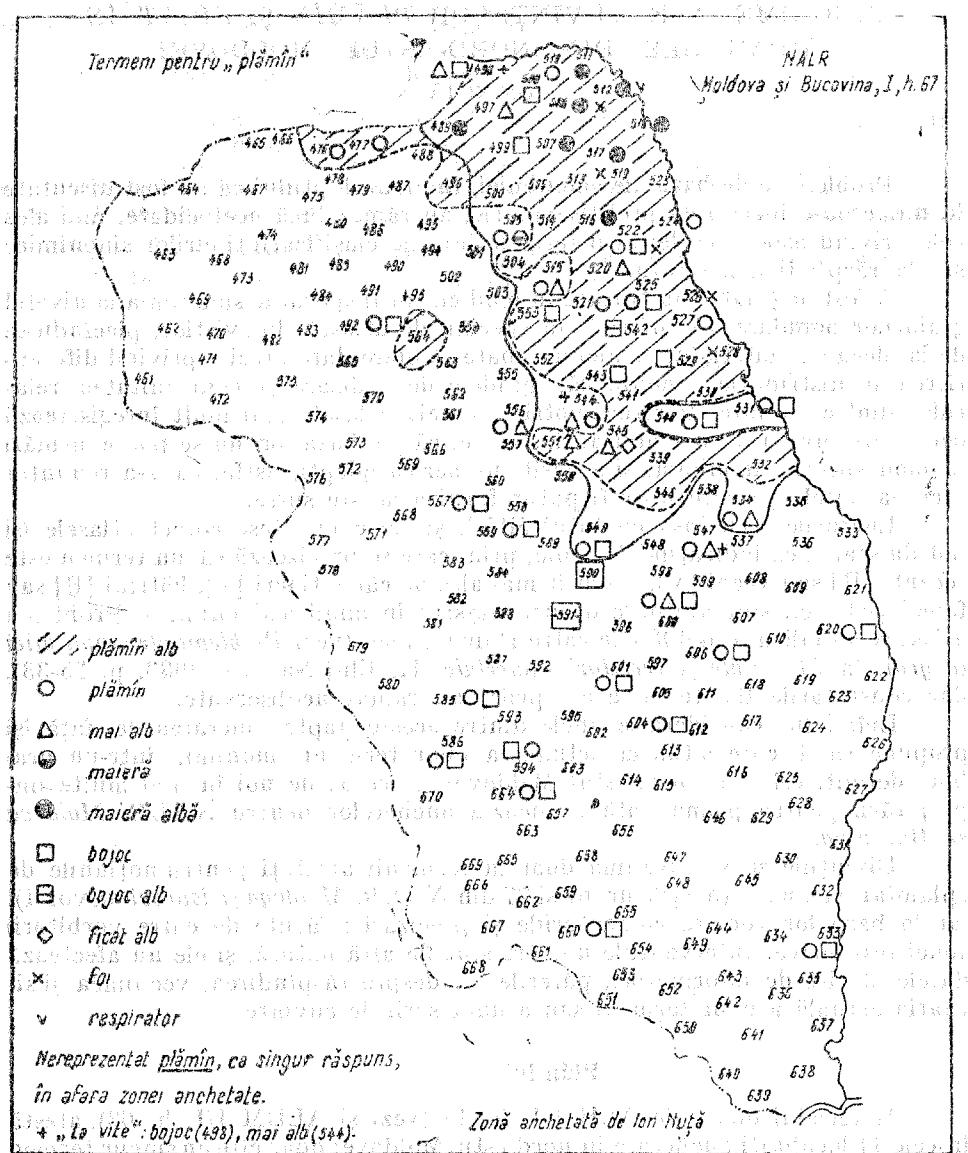

Fig. 1

În anchetele pentru NALR. Moldova și Bucovina, I, din cele 45 de puncte anchetate în zona la care ne referim, doar în douăsprezece s-au primit răspunsuri unice : *plămîi albi*; ~ *alb* (pet. 500, 504, 506, 513, 539, 546), *plămîn alb*; *plămîi albi* (pet. 514, 532, 541); *plămîni albi*, *plämîi albi*; *plämîi alb* (pet. 523), *plämîi alb*; *plämîie albe* (pet. 530), *plämîn alb*; *plämîni albi* (pet. 552). În celelalte au fost date mai multe, în care formele de bază sunt *plämîn* (*plämîi*) *alb* și, izolat, *plämîn* (*plämîi*).

1. Serii sinonimice duble : *plämîn* (*plämîi*) *alb* — *mairă* (*maiură*) *albă* (pet. 489, 507, 511, 516, 517, 518), *plämîn* (*plämîi*) *alb* — *bojoc* (pet. 499, 509, 529, 543, 553), *plämîn* (*plämîi*) *alb* — *plämîn* (*plämîi*) (pet. 510, 521, 524, 527), *plämîn* (*plämîi*) *alb* — *mai alb* (pet. 497, 520, 551), *plämîn* (*plämîi*) *alb* — *foi* (pet. 519, 526, 528), *plämîn* (*plämîi*) — *bojoc alb* (pet. 542), *plämîn* (*plämîi*) — *mai alb* (pet. 515, 534, 544), *plämîn* (*plämîi*) — *mairă* (pet. 505), *plämîn* (*plämîi*) — *bojoc* (pet. 549).

2. Serii sinonimice formate din trei termeni : *plämîn* (*plämîi*) *alb* — *mai alb* — *bojoc* (pet. 498), *plämîn* (*plämîi*) *alb* — *foi* — *mairă albă* (pet. 508), *plämîn* (*plämîi*) *alb* — *respirator* — *mairă albă* (pet. 512), *plämîn* (*plämîi*) *alb* — *plämîn* (*plämîi*) — *bojoc* (pet. 525), *plämîn* (*plämîi*) *alb* — *ficat alb* — *mai alb* (pet. 545).

3. Serii sinonimice formate din patru termeni : *plämîn* (*plämîi*) *alb* — *plämîn* (*plämîi*) — *foi* — *bojoc* (pet. 522).

În celelalte zone anchetate pentru atlasul menționat seriile sinonimice sunt mai sărace, răspunsurile fiind, în cele mai multe cazuri, unice : *plämîn* (*plämîi*) (inregistrat în 140 de localități), *plämîn* (*plämîi*) *alb* (pet. 496, 564), *bojoc* (pet. 590) și *bojoc alb* (pet. 581). Dintre seriile sinonimice se întâlnesc mai des : *plämîn* (*plämîi*) — *bojoc* (în 16 localități din centrul și sudul Moldovei) și, foarte rar, *plämîn* (*plämîi*) *alb* — *plämîn* (*plämîi*) (pet. 476, 477), *plämîn* (*plämîi*) — *mai alb* (pet. 556), *plämîn* (*plämîi*) — *mai alb* — *foi* (pet. 547) și *plämîn* (*plämîi*) — *bojoc* — *mai alb* (pet. 600).

Ficat

Denumirea care caracterizează zona de nord-est a Moldovei este *plämîn* (*plämîi*) *negră*. Sintagma a fost înregistrată încă de Sever Pop (ALR I/I, h. 46; vezi și ALRM I/I, h. 69) în 7 din cele 11 localități anchetate (*plämîi negru*; pet. 402, 420, 424; *plämîi negri*; *plämîie neagră*; pet. 394; *plämîie neagră*; pet. 412; *plämîie negri*; pet. 418; *plämîi negre*; *-mîie*; pet. 522); în celelalte fiind notate *mai* (*mai*; *maiuri*; pet. 516; *mai*; *maiere*; pet. 518; *maie*; *mai*; pet. 538) și *maiul cel negru* (pet. 540), toate ca răspunsuri unice pentru noțiunea în discuție, cuvinte care se suprapun exact peste cele primite la întrebarea *plämîni* : *plämîn* (*plämîi*) *alb*, *plämîn* (*plämîi*), *mai alb*. De ascimenea, sintagma a fost notată și de către Emil Petrovici la întrebarea pentru noțiunea *ficat de porc* : *plämîie neagră* (pet. 414) și *plämîile cele negre* (pet. 520) (vezi ALR II, s. n., vol. IV, h. 1123); *plämîie neagră* (pet. 414) și *plämîi negre* (pet. 520) (vezi ALRM II, s. n., vol. III, h. 942).

Astăzi, aproape în toate localitățile anchetate s-a răspuns *plämîn* (*plämîi*) *negră*, o creație pe terenul limbii române, în care determinantul adjecțival a devenit indispensabil și s-a impus pentru a se evita confuziile cu denumirea pentru *plämîn*. Doar izolat, în sase localități, în locul sintagmei speci-

respectivе сint plurale ale lui *mai* și nu ale lui *maiерă*. (Nu avem nici un indiciu care să confirme că *maiuri* ar fi nu numai pluralul lui *mai* și *maiură*, ci și al lui *maiерă*.)

Preluarea datelor din ALRM I/I, h. 68 (și nu din ALR I/I, așa cum reiese din titlul hărții nr. I), fără verificarea corectitudinii lor pe hărțile mari ale *Atlasului* l-au determinat pe Boris Cazațu, în articolul *Denumirile românești ale făcatului și ale plămînilor după ALR* (în vol. *Studii de dialectologie română*, București, Editura Științifică, 1966, p. 121–135), să afirme că „*maiere albe* apare în cîteva localități izolate din central și nordul Moldovei (pet. 536, pet. 540 și pet. 552)” (p. 124). (În nota 5, *loc. cit.*, se spune că „denumirea este, în schimb, foarte răspîndită în R.S.S. Moldovenească”, afirmație exprimată însă mai clar în articolul *Les dénominations roumaines du foie et des poumons d'après l'ALR*, publicat în BL IX, 1941, p. 85, unde autorul precizează că sintagma *maiere albe* (*bălăi*) „plămîni” se întâlneste în Basarabia, deși, în harta II, reprobusă după ALRM I/I, sunt hașurate tot greșit, prin semne identice cu răspunsurile pentru *maiere albe*, și pet. 536, 540 și 552, în care au fost înregistrate alte forme; vezi *supra*.) Din aceleasi cauze, ideea a fost preluată și în altă lucrări, mai recent în DLR.

2: Același substantiv feminin, urmat sau nu de determinantul *negră*, denumește făcatul. Termenul a fost înregistrat, în 23 de localități, toate în Basarabia, de către Sever Pop (vezi ALR I/I, h. 46), care nota aici situațiile diferite în care apărea cuvîntul: *maiерă*, cu pluralele *maieri* (pet. 476, 647, 652) și *măieri* (pet. 658); *mairă*, cu pluralul *măieri* (pet. 665); *maiерă*, cu plurale următoare de determinări: *maiierile (cele) negre* (pet. 486, 669), *măieri cele negre* (pet. 436), *măierile negre* (pet. 440), *maieri cele negre* (pet. 480), *măierile negre* (pet. 498); *mairă*, cu pluralul *maiere negre* (pet. 458); *maiera (cea) neagră*, cu plurale fără determinantă: *măieri* (pet. 428), *măiri* (pet. 445); plurale fără forme de singular: *maiierile cele negre* (pet. 406, 451), *maiieri negre* (pet. 434), *maiere negre* (pet. 660); *maiură*, cu sau fără determinant: *maiură*; *maiuri* (pet. 454, 502), *maiură*; *maiurile cele negre* (pet. 492), *maiură neagră*; *maiuri negre* (pet. 461), *maiură neagră*; *maiuri* (pet. 672).

Ca și în cazul lui *plămîni*, din materialul reprobusă în ALRM I/I, h. 69, sunt excluse nejustificate punctele 434 (care are în notă și *măieri negre*) și 436 (cu răspunsul *maiură*; *măieri cele negre*), dar Sever Pop adaugă pet. 456 (*maiurile negre*) și 467 (*maiurile cele negre*), considerind deci că aceste forme nu sunt plurale ale lui *mai (negru)*, ci ale lui *maiерă (neagră)*. Ele pot presupune și un singular *maiură*, care, nefiind însă notat, nu reușește să susțină această idee.

Referitor la articolele publicate de către Boris Cazațu, observăm faptul că autorul atestă formele *maiерă* și *maiерă neagră* doar în varianta franceză din 1941, cu precizarea că ele apar în Basarabia și Transnistria (BL IX, 1941, p. 84). În 1966 autorul nu le mai consemnează, probabil pentru motivul că acestea au fost înregistrate doar în afara frontierelor actuale ale României.

Tot în legătură cu această problemă trebuie considerată ca inexactă și afirmația făcută în 1966, potrivit căreia „aria *maiерă neagră* «făcat» (harta I) este aproape identică cu aria *maiere albe* «plămîni» (harta II)“ (B. Cazațu, *art. cit.*, p. 128), deoarece, pe harta I, care se face prima trimitere, nu există răspunsul *maiерă neagră*. Afirmația aceasta are acoperire și poate

fi acceptată (parțial însă ; trebuie excluse de aici pct. 536, 540 și 552), numai dacă luăm în considerație cele expuse în BL (an. IX, 1941, p. 88, și h. I, II), unde sunt reproduse rezultatele anchetelor efectuate de ALR I/I și ALRM I/I în stînga Prutului.

Formele în discuție (*maieră, maieră albă, maieră neagră* etc.) apar și astăzi aproximativ pe același teritoriu din Republica Moldova, deși hărțile din ALM II/II (h. 735, „plâmîni”, și 738, „ficat”), prin faptul că nu notează forme de singular, creează falsă impresie că ele nu ar exista. Dar pluralele înregistrate (*mairi, mairi, măiri, maire*) nu ne conduc decât spre formele de singular *maieră, mairă*, eventual și *maiură*.

Neatestate anterior în nicio parte a teritoriului actual românesc, substantivul și sintagmele discutate mai înainte apar astăzi, pe baza anșefelor pentru NALR. *Moldova și Bucovina*, în nord-estul Moldovei, în județul Botoșani, sub formele : *mairă „plâmîn”* (pct. 505), *mairă albă „plâmîn”* (pct. 489, 507, 508, 511, 516, 518), *mairă albă „plâmîni”* (pct. 512, 517), *mairă neagră „ficat”* (pct. 489, 505, 507, 508, 511, 516, 518, 553) și *maiură neagră „ficat”* (pct. 512, 517). Pluralul lui *mairă* este *maire*, iar al lui *maiură*, *maiuri*.

Faptul că informatorii care au dat răspunsurile fac precizarea că aceste cuvinte sunt vechi sau că sunt cunoscute de către oamenii mai în vîrstă, duce la concluzia că substantivele acestea sunt anterioare perioadei înregistrărilor pentru NALR. *Moldova și Bucovina*, cu siguranță, frecvente și în timpul călătoriei datelor pentru ALR.

Referitor la etimologia substantivelor discutate mai sus, precizăm că ele reprezintă singulare refăcute după pluralul *maiuri* (vezi și B. Cazacu, *art. cit.*, 1966, p. 127 : „*maieră* este o formă refăcută după pl. *maiuri*”; cf. și BL, IX, 1941, p. 87).

Mairă și *maieră* ar putea proveni însă și de la un alt plural al lui *mai*, *maiere*, atestat de către Sever Pop la Trifești – Iași (vezi ALR I/I, h. 46, pct. 518) și înălținut astăzi destul de des în nord-estul Moldovei, înregistrat în localități din afara punctelor *Allasului*.

După parcurgerea sumară a acestor fapte de limbă, oferite de atlasele lingvistice, se impun cîteva considerații de ordin general.

1. Trebuie subliniată de la bun început bogăția sinonimelor referitoare la noțiunile „plâmîni” și „ficat”, diversitatea și larga lor circulație, deși, într-o fază inițială, putem măcar presupune că unele dintre ele au avut și încă mai păstrează uneori un caracter spontan, ocasional, limitat și individual. Privite în ansamblu, sinonimele atestate în nord-estul Moldovei sunt mult mai numeroase nu numai dacă le raportăm la datele oferite de celelalte zone ale Moldovei și Bucovinei, ci și dacă le comparăm cu cele din atlasele lingvistice publicate. Astfel, aşa cum am precizat și mai înainte, ALR I/I, h. 45 și 46 (vezi și ALRM I/I, h. 68 și 69) înregistrează pentru zona pe care o discutăm doar cîte trei forme (*plâmîn, plâmîn alb* și *mai alb*, pentru „plâmîn”; *plâmîn negru, mai și mai negru*, pentru „ficat”), iar în noile atlase lingvistice situația se prezintă astfel : *plâmîni* : ALRR. Maramureș, I, h. 104 : *plâmîn* ; NALR. Oltenia, I, h. 92 : *plâmîn, bojoc, ficat alb* ; NALR. Banat, I, h. 95 : *plâmîn, ficat alb, jigărișe, jigări, bojine* ; *ficat* : NALR. Oltenia, I, h. 108 : *ficat, mai, ficat negru, plâmîn negru* ; NALR. Banat, I, h. 94 : *ficat, mai, ficat negru*. Referitor la ultimul dicționar de sinonime (Luița Seche și Mircea Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, București, 1982), acesta înregistrează

doar cîte două forme, deși materialul consultat ar fi oferit și alte exemple : *pulmon* și *bajoc*, pentru *plămin*; *plămin* (probabil, ar fi trebuit *plămin negru*) și mai pentru *fical*.

2. Seriile sinonimice discutate, atît de frecvente în nord-estul Moldovei, au un caracter permanent, de lungă durată, sint cunoscute și utilizate de majoritatea vorbitorilor fiecărei localități și sunt definițorii pentru o arie relativ intinsă. Numai așa se poate explica și faptul că aici nu apar așa-numitele serii sinonimice ocazionale, întîlnite în mod obișnuit în sfera terminologiei corpului omenesc.

3. În cadrul acelorași serii nu se face prea mult simțită necesitatea unei nuanțări expresive (în cadrul seriei se întîlnesc, în mod cu totul întîmplător, doar cîte un sinonim cu valoare metaforică), care, adesea, nici nu se poate realiza, spre deosebire de situațiile întîlnite la alte denumiri, din aceeași sferă semantică, unde cazurile acestea apar frecvent (de exemplu, în cazul numelor date pentru *mărul lui Adam*, *omușor*, *creslul capului*, *amigdale*, *pupilă*, *rotulă* etc., vezi Ion Nuță, *Terminologia corpului omenesc. Creații metaforice în graiurile populare din nord-estul Moldovei*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXX, 1985, A, p. 195–204). Este adevarat că uneori, în diverse situații, sint utilizate expresii de tipul *a-și mîncă sau a mîncă* (cuiva) *ficații* (*plăminii*), *a (-i) plesni* (cuiva) *maiul în el* (de ...), dar se pare că ele se datorează, în mare parte, influenței limbii literare. Aparent s-ar mai putea invoca și faptul că *plăminul* este numit și *fical*, iar acesta din urmă poate căpăta numele primului, dar în astfel de situații termenul-bază este urmat totdeauna de un determinant (*alb*, *negră*, *bălai*) și atunci această posibilitate este exclusă.

4. Sinonimele pentru „*plămin*” și „*fical*” au o valoare *absolută* (*totală*), sint folosite în sensul lor tehnic, compoziției seriilor sinonimice caracterizându-se printr-o identitate perfectă a sensurilor. Nu este vorba, în cazul de față, doar de o realizare la nivelul dubletelor, a cuvintelor perechi, ci de un cadru mult mai amplu, care cuprinde trei-patru termeni.

5. Seriile sinonimice au la bază, în cele mai multe cazuri, cuvinte vechi, de origine latină, care aparțin limbii comune, (*plămin*, *fical*), un împrumut recent (*mai* < magh. *máj*, care, ca și *fical*, a aparținut terminologiei culinare), dar, mai ales, unele creații pe terenul limbii române (*bajoc* < *bos* + suf. -oc, cu o ușoară nuanță expresivă, *maiерă*), în special sintagme, în care termenul principal este urmat de un determinant (*plămin alb*, *plămin negru*, *fical alb*, *fical negru* etc.; credem că aceste sintagme sunt creații românești și nu împrumuturi din ucraineană, așa cum se mai susține încă, deoarece un astfel de procedeu este foarte frecvent în limba română).

6. Termenii noi sint extrem de rari, au o ușoară notă metaforică, uneori chiar o nuanță ironica, se întîlnesc cu totul întîmplător și par, în unele situații, a fi creații apărute ad-hoc, care aparțin unui grup restrins de vorbitori. Este cazul apariției în diverse serii sinonimice a substantivelor *respirator* și *foi* „*plămin*”, primul înregistrat într-o singură localitate (pct. 512), cel de al doilea, în cinci localități din zonă (pct. 508, 519, 522, 526, 528) și încă în una, vecină acesteia (pct. 547).

7. Sinonimele prezentate aici au, în vorbirea curentă, o întrebunțare diferențiată în funcție de instrucția, de vîrstă și de dispoziția de moment a vorbitorului. Acestea apar în situații diferite, la intervale de timp nestabile și au rolul de a da o notă de originalitate exprimării. În cursul anchetelor dia-

lectale ele au fost date spontan, informatorul făcând, de regulă, aprecieri exacte cu privire la circulația lor, la categoriile vorbitorilor care le întrebuiuștează, la preponderența unui cuvint față de celălalt, definind, nu o dată, un termen prin sinonimul său corespunzător.

8. Frevența sinonimelor într-o anumită zonă ar putea duce la concluzia că anchetatorul a acordat o atenție prea mare, poate chiar nejustificată, acestui lucru, că l-a interesat, în mod deosebit, problemele răspândirii, sinonimiei și semantismului unor termeni. Au existat și în alte împrejurări asemănătoare astfel de acuze, dar concluziile care s-au tras rămân discutabile, pentru că o afirmație de acest tip ar presupune, din partea celui care o face, cunoașterea exactă atât a specificului zonei, cât și a posibilităților, a gradului de receptivitate a și a nivelului de cunoștințe ale celor anchetați. Numai cine a cercetat amănuștit graiul unei localități și a venit în contact direct cu vorbitorii ei poate să confirme sau să infirme valabilitatea acestei ipoteze.

9. Situațiile semnalate aici, în legătură cu termenii *plămîn* și *ficat*, sunt fapte reale, caracteristice zonei de nord-est a Moldovei, și ele vin să întregească ideea că trăsătura esențială ce caracterizează acest grai este bogăția și varietatea lexicului (vezi, spre exemplificare, *NALR. Moldova și Bucovina*, răspunsurile din hărți și din MN). Sinonimia este o problemă fundamentală a lexicologiei și efortul de a scoate la iveală factorii principali de imbogățire a limbii literaturii și a limbii în general nu poate fi neglijat.

SYNONYMES DES MOTS *PLĂMÎN* „POUMON“ ET *FICAT* „FOIE“ DANS LES PARLERS DU NORD-EST DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Sur la base des données fournies par le *NALR. La Moldavie et la Bucovine*, l'auteur discute de la situation actuelle des synonymes des mots *poumon* et *foie*.

L'auteur met en évidence la richesse de ces synonymes, leur diversité, leur grande circulation, leur caractère permanent et l'usage qu'en font la grande majorité des locuteurs d'une localité, d'une aire linguistique assez étendue.

La fréquence des séries synonymiques attestées au nord-est de la Moldavie confirme l'idée que les principaux traits caractéristiques de ces parlers sont la richesse et la variété du lexique.

Institutul de Filologie Română

„A. Philippide“

Iași, str. Codrescu, nr. 2